

Číst jako baťovec: výchova čtenářů v baťovském Zlíně

To read like a Bataman: reader education in Baťa's Zlín

Mgr. et Mgr. Barbora Svobodová, Ph.D. / Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (Institute of Czech Literature of the CAS), Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1

Resumé:

Předkládaný text se zaměřuje na různé aspekty výchovy ke čtenářství v meziválečném baťovském Zlíně. Ten ve své době představoval vzorové ztělesnění hodnot spjatých s průmyslovou modernitou, což určovalo i jeho kulturní politiku. Zlínský systém ústy svého zakladatele Tomáše Baťu a poté i jeho nástupce Jana Antonína Baťu vyjadřoval představu o adekvátní četbě pro závodní zaměstnance podporující v nich vlastnosti požadované po každém baťovci. Článek se tak soustřeďuje na podobu vize oné správné „baťovské četby“ vycházející mimo jiné i z osobního vkusu obou představitelů obuvnického podniku a na snahy tuto vizi propagovat a prosazovat jak mezi dospělými pracovníky, tak mezi průmyslovým dorostem a dětmi prostřednictvím školního vzdělávání.

Klíčová slova: baťovský Zlín 1918–1939, Tomáš Baťa, Jan Antonín Baťa, modernita, výchova ke čtenářství

Summary:

The text focuses on various aspects of education for reading in interwar Baťa's Zlín. In its time, it represented a model embodiment of values associated with industrial modernity, which also determined its cultural policy. Through the mouth of its founder, Tomáš Baťa, and then his successor, Jan Antonín Baťa, the Zlín system formulated the idea of adequate reading for factory employees, promoting in it the qualities required of every Bataman. The article thus concentrates on the vision of a proper Baťa reading based, among other things, on the personal tastes of the two shoemakers and on the efforts to promote and enforce this vision among adult workers as well as among industrial youth and children through school education.

Keywords: Baťa's Zlín 1918–1939, Tomáš Baťa, Jan Antonín Baťa, modernity, education for reading

Číst jako baťovec: výchova čtenářů v baťovském Zlíně

To read like a Bataman: reader education in Baťa's Zlín

*Mgr. et Mgr. Barbora Svobodová, Ph.D. / Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.
(Institute of Czech Literature of the CAS), Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1*

Resumé:

Předkládaný text se zaměřuje na různé aspekty výchovy ke čtenářství v meziválečném baťovském Zlíně. Ten ve své době představoval vzorové ztělesnění hodnot spjatých s průmyslovou modernitou, což určovalo i jeho kulturní politiku. Zlínský systém ústy svého zakladatele Tomáše Baťu a poté i jeho nástupce Jana Antonína Baťu vyjadřoval představu o adekvátní četbě pro závodní zaměstnance podporující v nich vlastnosti požadované po každém baťovci. Článek se tak soustřeďuje na podobu vize oné správné „baťovské četby“ vycházející mimo jiné i z osobního vkusu obou představitelů obuvnického podniku a na snahy tuto vizi propagovat a prosazovat jak mezi dospělými pracovníky, tak mezi průmyslovým dorostem a dětmi prostřednictvím školního vzdělávání.

Klíčová slova: baťovský Zlín 1918–1939, Tomáš Baťa, Jan Antonín Baťa, modernita, výchova ke čtenářství

Summary:

The text focuses on various aspects of education for reading in interwar Baťa's Zlín. In its time, it represented a model embodiment of values associated with industrial modernity, which also determined its cultural policy. Through the mouth of its founder, Tomáš Baťa, and then his successor, Jan Antonín Baťa, the Zlín system formulated the idea of adequate reading for factory employees, promoting in it the qualities required of every Bataman. The article thus concentrates on the vision of a proper Baťa reading based, among other things, on the personal tastes of the two shoemakers and on the efforts to promote and enforce this vision among adult workers as well as among industrial youth and children through school education.

Keywords: Baťa's Zlín 1918–1939, Tomáš Baťa, Jan Antonín Baťa, modernity, education for reading

Fenomén meziválečného baťovského Zlína je zejména v českém prostředí opředen množstvím mýtů a zvláště v posledních třiceti letech se jméno jeho zakladatele Tomáše Bati (1876–1932) stalo synonymem pro geniálního a bezkonkurenčně úspěšného podnikatele. Baťovy snahy, na něž pak výrazně navázal jeho mladší nevlastní bratr Jan Antonín (1898–1965), se však ani zdaleka neomezovaly pouze na sféru výrobní či obchodní. V meziválečném období se oběma sourozencům podařilo vybudovat mezi valašskými kopci komplexní a svébytný ekosystém, realizovat svého druhu avantgardní, až utopistický projekt a sociální experiment vycházející z ideálů průmyslové modernity. Tzv. batismus stejně jako taylorismus, fordismus či welfare kapitalismus hodnotově čerpal z pro modernitu charakteristické bezmezné víry v neustálý pokrok, nevyhnutelně šťastnou budoucnost, všespásnou moc vědy, techniky a především glorifikoval lidskou práci.

Zároveň podobně jako další dobové koncepce přicházel i zlínský systém s poměrně jednoznačnou představou o podobě sociální organizace, v jeho případě podřízené průmyslové výrobě, a sebevědomě předkládal „návod na život“ individua, které se mělo stát tzv. novým průmyslovým člověkem. Podnik a jeho „šéf“ totiž zaměstnancům neposkytoval pouze práci, ale zajišťoval jim sociální a zdravotnické služby, vzdělávání či kulturní vyžití. Navíc vzhledem k propojenosti obuvnického závodu a městské správy firma zasahovala prakticky do každé oblasti života svých pracovníků a měla i vlastní kritéria týkající se představ o literatuře vhodné pro baťovce.

Četba adekvátních a závodu konvenujících knih pak měla spolu s dalšími pracovními i volnočasovými aktivitami pomáhat upevňovat baťovskou identitu a vychovávat zlínské zaměstnance k naplňování žádoucích podnikových hodnot a preferovaného životního stylu. Jeho reprezentanty byly dvě archetypální postavy – figura optimistického průkopníka, neustále a neohroženě směřujícího vpřed, a figura neméně optimistického selfmademana, nezávislého, vynalézavého a obdivuhodného praktika pečujícího o všeobecné blaho (Marek a Strobach 2013, 2011).

V tomto kontextu tak baťovské čtenářství nabývá nových společenských souvislostí i funkcí a přesahuje sféru literatury. Předkládaný text se proto nejprve zaměří na formulaci vize správné baťovské četby, odvozené primárně z preferencí Tomáše Bati, nastíní snahy o její prosazování v rámci baťovské komunity a v neposlední řadě představí literární výchovu na zlínských školách.

Příběhy, které učí vítězit

Přestože Tomáš Baťa ve svém dětství a mládí nedosáhl příliš vysokého stupně formálního vzdělání, podle vlastních slov i vzpomínek jeho spolupracovníků hrály v jeho životě četba a samostudium důležitou roli. Na prahu dospělosti jeho pohled na svět výrazně formovaly knihy Svatopluka Čecha, který zůstal Baťovým oblíbencem po celý život, českobratrská literatura nebo práce Émila Zoly či Lva Nikolajeviče Tolstého. Od nich se pak ale názorově vzdálil především po svých cestách do USA, které se pro něj jako *Mekka pokroku* staly celoživotní inspirací nejen v oblasti technologií a obchodu, ale i v americké podnikavosti a optimistické mentalitě. Evžen Erdély dokonce zdůrazňuje, že Tomáš Baťa ruskou literaturu dobře znal a v závěru života se hodně zajímal i o nově vzniklý Sovětský svaz, zároveň však ruské klasiky „*nenáviděl pro pasivitu jejich hrdinů*“ (Erdély 2014, s. 147).

Podobně zamítavě se stavěl i k soudobé české beletrii. Když v roce 1925 při přípravách bibliofilsky orientované brožury *Roztříštěné zrcadlo* (1926) Baťu oslovil spisovatel a novinář Adolf Veselý s prosbou o jeho názor na soudobou literární produkci, odpověděl mu zlínský průmyslník, že nejnovější knihy se „*obírají pouze láskou a nanejvýše ještě jidlem. Jejich lidé milují ve dne v noci a jen milují. Že by pracovali, že by bojovali, toho se v české beletrii nedočtete. Já ji nečtu, poněvadž čtu jen knihy, z kterých se mohu ně-*

čemu naučiti. *Přečtu-li zábavné americké, anglické dílo, dosáhnu poučení i zábavy. Jack London je po mém soudu reprezentantem toho nového směru, vychovávající mužnost, odvahu a lásku k činu*“ (Co četl Tomáš..., 1932, s. 3).

Obliba amerického životního stylu se projevovala i v Baťově čtenářské inklinaci k anglo-americké literární produkci, kromě zmiňovaného Jacka Londa dobře znal i dílo Uptona Sinclaira a četl jej i proto, že „*tento spisovatel líčí stinné stránky amerických milionářů, avšak necení ho příliš, neboť vždy ke konci dává svým hrdinům padnout*“ (Erdély 2014, s. 147). Mnohem víc naopak oceňoval ať už biograficky, nebo motivačně laděné knihy s myšlenkami výrazných amerických podnikatelů a dalších představitelů veřejného života, s jejichž postoji souzněl a kteří pro něj představovali inspirační zdroj. Šlo zejména o Henryho Forda, Andrewa Carnegieho nebo Ralpha Waldo Emersona. Stejně tak v jeho čtenářské biografii vystupují díla autorů dobově populární četby, dnes spíš zapomenutá, jako moralistně pojatá vyprávění *Od píky* (1903) George Horace Lorimera nebo i tituly z tzv. „ženské literatury“ od Edny Ferberové či Hariette Lummit Smithové.

Právě význam toho, že literatura má ve svých recipientech podporovat proaktivní jednání a touhu něco vykonat, Tomáš Baťa explicitně zdůraznil i ve svém projevu z roku 1930, kde vyzdvihl, že se máme bavit „*jen knihami, které nás povzbuzují k činům. Povídka, sebekrásněji vyprávěná o neúspěšném životě, nenaučí nás vítězit. Naopak, taková povídka bere nám radost ze života a odvahu k činům*“ (Baťa 2016, s. 154). Jak je ze všech uvedených ukázek zřejmé, Baťovo chápání literární tvorby klade důraz na užitný a pedagogický rozměr literárních děl na úkor umělecké autonomie. Jejich hlavním cílem by v této optice mělo být předávání vzorů hodných následování a výchova čtenáře k odvaze budovat nový lepší svět i novou lepší verzi sebe samého. V tomto kontextu význam úderného baťovského hesla „*Čti zdravé knihy*“ (Veselý 2016, s. 14) spočívá v požadavku na četbu obsahově zprostředkovávající kladné, srozumitelné příklady hrdinů a v přesvědčení, že tato exempla budou efektivně spoluvytvářet ideál baťovce naplněného optimismem i vírou v budoucnost. Slovo „*zdravé*“ zde tak jednoznačně odkazuje k morálním principům baťovského systému, které se v recipientovi mají čtením potvrzovat a upevňovat. Formální stránka textu a umělecká invence jsou v tomto pojetí druhořadou záležitost a dílo slouží primárně jako funkční nástroj k prosazování preferovaných hodnot. Literatura tak měla podléhat stejným kritériím efektivnosti a funkčnosti jako průmyslová výroba a sama být v podstatě produktem odpovídajícím jasně definovaným a standardizovaným čtenářským parametřům.

Literatura jako nástroj

To, jak „prakticky“ a výchovně konkrétní knihy Tomáš Baťa využíval, ilustruje příklad výše uvedeného souboru *Od píky*, jež sám četl a zjevně ho shledával velmi užitečným. Jde o moralistně pojaté dílko pracující s klasickým schématem dopisů, které posílá otec synovi na studia a dává mu v nich rady, jak obstat ve světě i v životě. Baťa totožné schéma aplikoval i na jednoho ze svých budoucích nejbližších spolupracovníků architekta Františka Lýdie Gahuru (1891–1958), jehož podporoval během studií v Praze. V dopise z roku 1911 jej otcovsky varuje před různými nebezpečími velkoměsta a přikládá k němu právě Lorimerovu knihu se slovy: „*Bude mne těšiti, když mi místo kvitance opíšete každého druhého měsíce jeden dopis otce Grahama. Tak si jeho rady alespoň zapamatujete*“ (Pokluda 2012, s. 60). Následně se v letech 1921 až 1924, v době, kdy již fungovaly Baťovy podnikové noviny *Sdělení*, úryvky z knihy *Od píky* začaly na pokračování objevovat i na jejich stránkách, aby se tímto způsobem dostaly k co největšímu počtu čtenářů.

Závodní tisk byl od svého počátku chápán jako přímý zprostředkovatel myšlenek vedení firmy a zejména jejího šéfa. Stejně byl zejména v první polovině 20. let baťovský

pracovní kolektiv v oficiálních firemních materiálech i průmyslníkových projevech líčen jako rodina, v jejímž čele stojí sám Baťa v pozici přísného, ale pečujícího otce. Lormerova kniha tak v tomto kontextu získala další vrstvu symbolických významů v rámci baťovské komunity a mohla být vykládána jako zprostředkované rady otce Bati všem jeho dětem, tedy zaměstnancům, o něž se stará. Další aktualizace se pak soubor dočkal při příležitosti prvního výročí Baťovy letecké havárie, kdy se ve firemních novinách objevil i původní dopis Gahurovi s doporučením četby *Od píky* a některé ukázky z knihy poté byly v periodiku nárazově přetisknuty i ve třicátých letech.

Baťův pragmatický postoj snažící se na literaturu aplikovat stejné přístupy jako na racionalizovanou výrobu bot se promítá i do anekdoty spojené s cestopisnou knihou Eduarda Basse *Holandský deníček* (1930), která šéfa zlínské firmy nadchla natolik, že chtěl, aby se stala široce dostupnou. S razancí sobě vlastní proto kontaktoval autora s nápadem vyrábět knihu pomocí technologie běžícího pásu s tím, že by její prodejní cena nepřesáhla pět korun. Při osobním setkání s E. Bassem pak už údajně měl promyšleno, jak knihu vyrobit jen za korunu jednu (Erdély 2014, s. 148). K realizaci toho plánu však nakonec nedošlo. Skutečnost, že Baťu oslovil právě cestopis, přitom není náhodná. Cestování a otevřenost světu byla jednou z důležitých baťovských hodnot, sám Baťa strávil na cestách za obchodem i soukromě podstatnou část svého života a návštěvy cizích krajin mu do velké míry sloužily jako zdroj inspirace a „případové studie“ toho, jak v jiných zemích funguje podnikání i celkové společenské uspořádání. Právě reportážně laděné cestopisné texty tak představovaly svého druhu specifický literárně-žurnalisticko-didaktický žánr, který v kontextu baťovského systému nabýval na významu i s rostoucí expanzí firmy do zahraničí a vysíláním jejích pracovníků na cizí trhy. Lze to sledovat i na stránkách podnikového periodika, v němž se prakticky od jeho počátků objevují nejprve amatérsky pojaté reporty a zápisky z cest baťovců nebo přímo členů Baťovy rodiny, jejichž úroveň postupně stoupá s profesionalizací novin i s rostoucí expanzí firmy. V polovině třicátých let pro časopis *Zlín* (nástupce *Sdělení*) píše své reportáže z cesty po USA sponzorované koncernem například Edvard Valenta, stejně tak na základě letu rovněž finančně podpořeného Janem Antonínem Baťou byla vydána kniha Emila Forejtníka *Letadlem ze Zlína do Kapského města* (1936).

Přestože Tomáš Baťa explicitně neformuloval zlínský literární program nebo přesně nestanovil oficiální baťovský kánon, z výše naznačených střípků je patrné, jakými měřítky sám knihy a jejich hrdiny posuzoval a jak se tato měřítka snažil uplatnit i ve vztahu ke svým spolupracovníkům. Zlínský obuvník hlásal, že průmysl jako takový má být službou veřejnosti; literatura a veškeré umění pak mělo být zase službou průmyslu i službou jednotlivci a pro jejich potřeby mělo vykazovat co největší míru efektivity a užitečnosti.

Objednávka na četbu pro baťovce

Na Tomášovu představu o adekvátní literatuře pro zlínské zaměstnance navázal i jeho nástupce v čele firmy Jan Antonín Baťa, který ji ale dovedl ještě dál. Poté, co mladší z obou bratrů v 1932 usedl do šéfovského křesla, dochází i v souvislosti s rozvojem podniku k systematictějšímu přístupu ke kulturní sféře a snaze jasněji vymezit firemní kulturní politiku. Zatímco ve výše naznačeném intuitivním přístupu prosazovaném zakladatelem podniku jsou typické spíše tendence působit primárně na zaměstnance firmy coby recipienty a usměrňovat, jaké knihy by měli číst, Jan Antonín Baťa kromě toho přichází i s poměrně konkrétními představami a požadavky směrem ke spisovatelům, jak a co by měli psát.

Baťovu touhu iniciovat vznik takového typu literární tvorby, která by odpovídala jeho představám a kterou by chtěl předložit svým pracovníkům a vůbec širší veřejnosti, je

možné pozorovat už roku 1933, kdy hned v prvním lednovém čísle pondělního *Zlína* vychází speciální příloha vyhlášující Velkou literární soutěž, jejímž tématem mají být povídky práce (Velká literární soutěž..., 1933, 1). A přestože je pod vylíčením představy o výsledných dílech podepsána „redakce Zlína“, ve stanovených požadavcích je jednoznačně patrný rukopis Jana Antonína Baťi. Text vyhlášující soutěžní podmínky zdůrazňuje, že v časopise hledají autory, kteří mají „porozumění pro velikost a krásu moderní práce, dovedou zpracovat umělecky v krátkých povídkách naše denní pracovní boje ve Zlíně a na celém světě, kam až sahá naše práce“ (tamtéž). Zároveň je součástí přílohy i překlad povídky z železničního prostředí *Kuj železo* od Dana Waterse, která slouží jako vzorový příklad uchopení pracovního tématu v americké tvorbě.

Soutěž o nejlepší „povídky práce“ lze v kontextu batismu chápat jako první pokus, jak si v závodě a případně v jeho spřízněném okolí „vyrobit“ vlastní autory píšící podle předem stanovených požadavků, v souladu s firemními hodnotami, a poskytnout tak závodním zaměstnancům onen adekvátní typ četby. Vítězem se nakonec stal právě jeden z pracovníků firmy, Karel Kůstka, který do soutěže zaslal příběh o mladém vedoucím dílny na výrobu podpatků čelícím nečekané poruše jednoho ze strojů. Hlavní hrdina literárně nijak výjimečného textu s názvem *Dokončená práce* se tak vydává na dramaticky líčenou cestu za náhradními díly, aby jeho dělníci sníženou výrobní kapacitou neohrozili chod celého závodu. Dílku nechybí akce, zápal pro práci i postava s vlastnostmi baťovského průkopníka. Celá povídka pak vycházela na pokračování v závodním časopise a poté byla vydána v podnikovém nakladatelství.

Snahy firmy iniciovat vznik pro-baťovsky orientovaných knih ještě zesílily po vydání románu *Botostroj* (1933) spisovatele Svatopluka Turka, vůči němuž rodina Baťova následně podnikla tvrdé kroky v podobě soudního sporu, jelikož se cítila být uražena obsahem knihy. Vedle toho se ale zejména Jan Antonín Baťa pokoušel systematicky oslovovat i respektované spisovatele (např. Karla Čapka nebo Vladimíra Neffa), aby si baťovské téma vzali za své. Vyslyšel ho ale pouze Tomáš Antonín Pánek, autor dobrodružné literatury s leteckou a cestovatelskou tematikou, mající osobní vazby na zlínské prostředí. Do geneze jeho románu *Živé dílo* (1934) šéf obuvnických závodů osobně zasahoval. Román ale rozhodně výraznější ohlas nevyvolal, a pokud se vůbec pozornosti dočkal, byl hodnocen záporně, spíš jako reklamní materiál propagující zlínskou firmu. V roce 1936 pak Baťova potřeba angažovat do svých služeb literáty vygradovala svoláním spisovatelského sjezdu do Zlína, kde své literární představy a očekávání explicitně formuloval a vyhlásil jakousi „veřejnou zakázku“ na četbu nejen pro zlínské, ale pro všechny československé průmyslové zaměstnance. Jejím hlavním rysem by měl být optimismus, autoři by se měli inspirovat právě v dobrodružné dobově populární americké literatuře, psát srozumitelně a aktivně se dát do služeb průmyslu a práce, a tím se spolupodílet na cestě společnosti k lepší budoucnosti (Baťa 1936). Spisovatelská obec však toto volání nevyslyšela a příliš nenapomohlo ani založení *Baťovy literární ceny* v tomtéž roce.

Domnělé čtenářské potřeby svých zaměstnanců se tak firma snažila saturovat jiným způsobem. Právě kolem poloviny 30. let se rozrůstá produkce podnikového nakladatelství a vydavatelství Tisk Zlín, které mimo jiné vydává také překlady Baťou tolik vyzdvihované americké dobrodružné literatury. Ať už jde o edici Fair play, založenou v roce 1934, jež během jednoho roku přijde s deseti tituly z oblasti populární četby určené primárně pro mužské čtenáře, nebo o edici Vybrané spisy Jacka Londona, v nichž se mezi léty 1936 a 1939 dočká svého uvedení na trh dvanáct románů včetně *Bílého tesáka* zahajujícího celou sérii. Jako pandán k těmto textům pak i ve firemních novinách vycházejí překlady dalších krátkých povídek stejného charakteru. Kromě beletristické produkce ale podnikové nakladatelství samozřejmě a dominantně vydává i odborné práce z oblasti obuvnictví a dalších oborů zlínskému podnikání nebo popularizačně pojaté příručky osobního rozvoje.

Celé nakladatelské portfolio tak má fungovat v souladu s firemními zásadami a podnikem proklamovanými hodnotami.

Aktivní čtenáři

Batismus tedy předpokládal, že zlíňští zaměstnanci budou čtení využívat zejména k vlastnímu seberozvoji, z něhož pak zprostředkovaně bude těžit celý závod. Přístup k oněm „*zdravým knihám*“, jak je ve svých představách o literatuře akcentoval Tomáš Baťa, jim tak měl být maximálně ulehčen. Zde sehrály důležitou roli knihovny, jež se také podílely na zprostředkování baťovského čtenářského étosu a fungovaly jako další nástroj k prosazování podnikové kulturní politiky. Knihovněm v meziválečném Zlíně se ve své bakalářské práci podrobně věnovala Renáta Salátová (Salátová 2005), zde tedy pouze stručně zmíníme, že v rámci Baťova podniku už od roku 1918 fungovala vlastní závodní knihovna. Její původně skromný fond se postupně rozrůstal, až začal konkurovat paralelně fungující knihovně městské. Na jejím chodu se ovšem také podílela firma Baťa, jelikož Tomáš Baťa od roku 1923 zastával funkci starosty Zlína. Obě instituce se pak v roce 1933 sloučily v jednu. Propagaci knihoven bylo věnováno nemálo prostoru i ve firemních novinách, pracovníci závodu byli soustavně vyzýváni k jejich návštěvám, vyzdvihovaly je i zaměstnanecké a personalistické příručky.

Vedle návštěv knihovnických institucí byli baťovci vedeni i k tomu, aby si systematicky vytvářeli vlastní domácí knihovny, v nichž má být kladen důraz na kvalitu před kvantitou. Ostatně i za návštěvy závodní knihovny byli ti nejpilnější čtenáři odměňováni svazky pro své osobní knihovničky. A kromě toho ve Zlíně vznikaly i čtenářské spolky a kluby s cílem podporovat literární kompetence baťovců. Jedním z prvních byl v roce 1926 založený Klub přátel literatury a umění fy Baťa, jehož členové osobu šéfa závodů zvolili svým čestným předsedou (fakticky jej ale vedl Baťův advokát Šaler). Členové klubu si předsevzali „*povznášeti členstvo po stránce kulturní, nejmě seznamovati ho s literaturou a dějinami nejvzdělanějších národů a hlavně literaturou českou*“ (Nově založený „Klub...“, 1926, 8) a za tímto účelem pořádali pravidelné debatační večírky. Měli i další plány zahrnující vybudování muzea kulturních artefaktů, jež mají vazbu ke Zlínu a regionu, ale vzhledem k tomu, že zprávy o klubu se v materiálech objevují pouze v roce 1926, jeho činnost zjevně neměla dlouhého trvání. Další čtenářské spolky a kroužky pak vznikaly ve třicátých letech mezi zlínskou mládeží a do velké míry fungovaly jako komplementární doplněk baťovského pojetí literární výchovy na školách.

Výchova ke čtenářství u průmyslového dorostu

Školy jakožto vzdělávací instituce měly v meziválečném Zlíně výjimečné postavení jednak kvůli ideové orientaci baťovského systému na budoucnost a tedy i na mladé lidi, jednak kvůli nestandardní demografické skladbě města, v níž právě mladí do 30 let představovali dominantní část jeho obyvatel (Ševeček 2009, s. 331). Pro vzdělávání mladých dělníků nově nastupujících do zlínských továren zřídil Tomáš Baťa už v roce 1924 první firemní obuvnické učiliště, které se rok poté transformovalo do tzv. *Baťovy školy práce* umožňující zlínské firmě vychovávat budoucí pracovníky podle podnikových požadavků a vštěpovat jim baťovské zásady již od mládežnického věku. Chlapci, kteří do ní byli přijímáni ve svých čtrnácti či patnácti letech, absolvovali vyučování spolu s náročnou prací v závodě, firma jim k tomu poskytovala ubytování v internátech s velmi striktně stanoveným rozvrhem a povinnostmi a dohlížela i na jejich trávení volného času.

Vzhledem k tomu, že celá koncepce školy byla orientovaná především na praktické aspekty, nelze předpokládat, že by výuka literatury patřila mezi její priority. V původním učebním plánu se přitom počítalo s tím, že v hodinách češtiny budou studenti rozvíjet své čtenářské kompetence a v souvislosti s texty probíranými ve škole se příležitostně seznámí se základy především československých literárních dějin (Závodní odborná škola..., inv. č. 170). Představy Tomáše Bati ovšem byly jiné. Podle zápisu z porady ze srpna 1925 šéf závodů například prosazoval vynechat češtinu jako pravidelný předmět. Měl totiž za to, že chlapci by se s ní měli seznamovat hlavně v čítárně prostřednictvím reálné četby a vedle toho pak v průběhu roku absolvovat asi desítku hodin přednášek o vybraných tématech. K tomu si budou sami organizovat také různé literární besídky nebo fečnické debaty (Odborná škola obuvnická..., inv. č. 171). V tomto modelu se tak rozvoj literárních kompetencí mladých mužů přesunul z velké části na jejich vychovatele, kteří měli mimo jiné chlapcům doporučovat vhodnou četbu; počítalo se také s úlohou knihovny, již měli navštěvovat, i na ně samotné, případně na další osvětové a vzdělávací spolky ve městě fungující.

Takto se například pod záštitou Klubu absolventů Baťovy školy odehrála debata s jejími současnými studenty o tom, jaké knihy číst a jaké si pořizovat do vlastní knihovničky. Mladým lidem bylo doporučováno, aby si zřídili kartotéku zápisků a aby volili knihy od autorů, kteří „v životě něco dokázali“. Podstatným literárním kritériem bylo i „průkopnictví“ textů projevující se tím, že v nich „musí život kypět ve vsí své složitosti“, jako třeba v případě románu Tomáše Antonína Pánka *Živé dílo* (Mladí lidé a kniha 1934, s. 5). Zásadnější úlohu plnila i internátní knihovna, kterou si mladí muži sami spravovali a rozhodovali o nákupech děl. Mezi nejčtenější žánry podle podnikových novin patřily cestopisy, odborné texty, autobiografie i moderní literatura. V neposlední řadě měli mladí muži svůj vlastní literární kroužek, kde si své zážitky z četby předávali. Tomu, jak vypadala četba Baťova průmyslového dorostu, byl věnován také jeden z prvních čtenářských výzkumů z roku 1933 prováděný knihovníkem Jaroslavem Freyem. Z šetření vyplynulo poměrně nepřekvapivé zjištění, že mezi mladými muži od patnácti do devatenácti let se největší oblibě těší dobrodružné romány, zejména americké provenience (Frey 1933).

Zatímco chlapci se v rámci kurikula závodní pracovní školy literární výchově nevěnovali pravidelně a soustavně během výuky, učební osnovy pro dívky vypadaly odlišně. Baťova škola práce pro mladé ženy byla založena v roce 1929, a jelikož baťovský systém přisuzoval dívkám především úlohu budoucích manželek, matek a hospodyň, cílilo jejich vzdělávání tímto směrem. K dobrému vychování mladé ženy patřila také jistá míra kultivovanosti a znalosti kultury, kterou pak bude předávat svým dětem. Dívky tak hned od prvního ročníku spolu s češtinou a občanskou naukou měly i tzv. *vzdělávací četbu*, jejímž cílem bylo „*příjemným způsobem rozšiřovati duševní obzor mladých žen, aby vrostly do současné národní kultury a mohly se pochopením tendencí doby zúčastniti vytváření budoucnosti*“ (Baťova škola práce – mladé..., inv. č. 176). Děvčata měla číst jak ve školních hodinách, tak soukromě. Doporučují se výňatky z próz, básní, dramát, memoárů, cestopisů, životopisů, populárních výkladů přírodních věd a články v podnikových novinách. Zároveň však bylo apelováno na pedagogy, aby vybírali díla neproblematická, v první řadě z domácí literatury a až pak z literatury cizí. Konkrétní skladba hodin nebyla pevně stanovená a spíše než výuka literárních dějin stálo na prvním místě čtenářství: „*Hlavní úkol vzdělávací četby je naučit číst a vzbudit lásku k četbě. Naučit literaturě a dějinám literatury, to vyplyne samo. Systematika není potřebná, o výběru děl rozhoduje vnitřní obsah a časová potřeba, po př. záliba žákyň a učitelů*“ (tamtéž). Kromě toho osnovy také předpokládaly, že dívky o své četbě budou diskutovat, zpracovávat o ní referáty a kriticky ji hodnotit a že ve volném čase budou pěstovat recitaci, organizovat dramatické a literární večírky nebo slohové soutěže. Samozřejmě i v internátu mladých

Ženy fungovala jejich vlastní knihovna a také ony měly nejspíše v druhé polovině třicátých let svůj literární kroužek.

Z uvedeného je zřejmé, že na mladé ženy, pokud jde o čtenářské kompetence, byly kladeny odlišné požadavky ve srovnání s mladými muži. Celkově však platí, že v průběhu výuky v Baťových pracovních školách se ani studentky, ani studenti neseznamovali s literaturou a jejími dějinami v intencích nějaké ucelené koncepce či systému, který naopak určoval kurikulum na pokusných školách měšťanských. Právě ty by totiž v ideálním případě děti navštěvovaly ještě před baťovským odborným školstvím a ucelenější představu o literárních dějinách by tak získaly v mladším věku.

Literární výchova na zlínských pokusných školách měšťanských

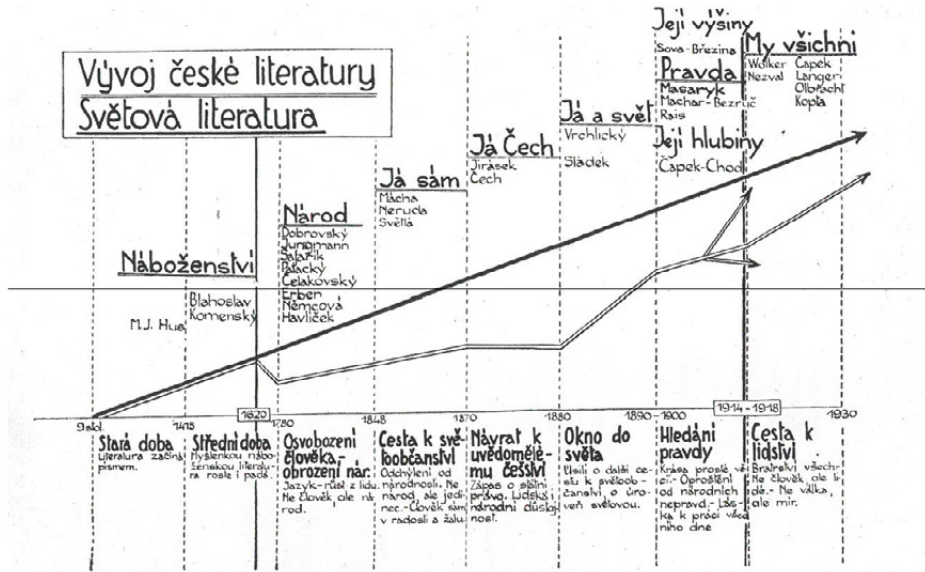
Zlínská Masarykova pokusná diferencovaná měšťanská škola začala fungovat od září 1929 a její vznik je vázaný na tzv. *Příhodovu školskou reformu* hojně čerpající ze zkušeností jejího autora Václava Příhody s americkou pedagogikou. V součinnosti s těmito učitelskými snahami se v tehdejší Československu rozběhlo zakládání nového typu reformních škol s ambicí definovat nový model uplatňovaného tradičního vzdělávání.

Do tohoto typu instituce děti nastupovaly většinou v jedenácti letech a opouštěly ji v patnácti, pokud neabsolvovaly zkrácený dvouletý program určený žákům studijně nejméně nadaným. Při výuce literatury se žáci v průběhu prvních dvou let prostřednictvím praktických příkladů seznámili s jednotlivými literárními druhy; žánry, základy versologie a dějiny literatury pak začali studovat ve III. a IV. ročníku. Výklad literární historie sice není natolik inovativní, aby byl oproštěn od pozitivistického přístupu hledajícího příčinné souvislosti mezi spisovatelovým dílem a jeho životopisem, ale zásadní rozdíl spočívá jednak v omezení počtu autorů, které žáci mají znát, jednak v tom, že proces poznávání literátovy tvorby začínal u interpretace jeho díla, a nikoliv u biografických údajů. Opět je tak zdůrazňována vlastní četba, následovaná společným kolektivním rozbohem (Vrána 1936).

Tvorba konkrétní spisovatelské osobnosti navíc není prezentována jako práce nějakého solitéra a v duchu systematizace i baťovské přichylnosti k tabulkám a grafům zlínská češtinářka vypracovala diagram se schématem vývoje českého písemnictví, který žákům poskytoval globální pohled na probíranou látku a stal se nezbytnou součástí učebnic používaných pro potřeby zlínských škol. Národní literatura je v tomto schématu rozdělena do sedmi období. Každé z nich charakterizuje heslo, jež mělo vystihovat hlavní myšlenku dominující konkrétní epoše (Náboženství, Národ, Já sám, Já Čech, Já a svět, Pravda, My všichni). Do jednotlivých sekcí jsou pak zařazeni vybraní spisovatelé s patřičným vysvětlením, jak se ono jednotlicí heslo odráží právě v jejich tvorbě. Kromě toho také graf provádí srovnání domácí tvorby s literaturou světovou, jejíž vývoj je popsán konstantně rostoucí přímkou, zatímco proměny české literatury jsou znázorněny jako klikatící se křivka s mnoha vzestupy a pády, dosud marně se snažící dosáhnout stejné úrovně jako literatura světová.

Reálná podoba hodiny literatury je pak popsána v článku zlínského češtináře Cyrila Kohoutka „*Jak učíme literaturu*“, publikovaném v časopise *Zlín* spolu s dalšími texty popisujícími výuku i jiných předmětů na Masarykově pokusné „měšťance“ (Kohoutek 1935). Učitel krátce referuje o jedné dvouhodinové češtině, jejímž tématem bylo dílo Františka Ladislava Čelakovského. Požadavky kladené na třináctileté děti a jejich interpretační schopnosti byly poměrně vysoké, jelikož třída poté, kdy probírala literární aktuality a zopakovala si látku o Šafaříkovi z předešlé hodiny, byla rozdělena na dvě poloviny – jedna dostala za úkol přečíst vybrané básně z *Ohlasů písní ruských* a druhá

z *Ohlasů písní českých*. Při skupinové práci a vzájemné diskusi mezi sebou i s učitelem žáci odpověděli na otázky v učebnici a teprve poté se podívali, co o Čelakovského životě a díle říká učební příručka. Při domácí práci si pak děti měly přečíst obě knihy, vzájemně je porovnat, naučit se jednu z básní, připravit si její hlasitý přednes a nakonec se pokusit zjistit, zda v jejich kraji existovali také nějakí sběratelé lidové slovesnosti a jaký materiál sbírali (tamtéž). Ačkoli se množství úkolů může jevit jako až přehnané, podle vyjádření učitele z citovaného článku žádný z požadavků nečinil jeho chráněncům větší problémy. Za povšimnutí stojí velká míra autonomie a důraz na samostatnou práci, k níž byli žáci vedeni, stejně tak snaha o svázání učiva s regionálním prostředím či potřeba dotknout se aktuálního literárního dění.

Obr. 1 Schéma vývoje literatury podle učebnice *Pohledy do čsl. literatury* (zdroj: Bojanovská – Kohoutek – Sedláková, 1936, 7)

Vedle literární výchovy fungoval i v pokusných školách žakovský čtenářský klub, kde se děti scházely nad knihami ještě nad rámec školní výuky, společně diskutovaly třeba nad Štorchovými *Lovci mamutů* a *Osadou havranů*, Čapkovými pohádkami, Komenského *Kšaftem umírající matky* *Jednoty bratské*, Vernem nebo Mayem, speciální tematické schůzky byly věnovány Jiráskovi, Dostojevskému, Dykovi či Kvapilové (Pokusná škola ve Zlíně..., 1931). Za spolupráce se zlínskými knihkupci byla také z popudu klubu pořádána předvánoční výstava dětské knihy, o níž pravidelně referovaly závodní noviny a také časopis *Mladý Zlín*, na jehož tvorbě se výrazně podílely samy děti a který čtenářství soustavně propagoval. Uveřejňoval úryvky z dětské četby (z Kiplingovy *Knihy džunglí*, *Klapzubovy jedenáctky* od Eduarda Basse nebo z životopisu Marka Twaina), publikoval čtenářské ankety pro jednotlivé třídy, doporučoval nejnovější dětskou literaturu a celkově vedl žáky k zájmu o čtení a knihy vzdělávacími články o fungování knihkupectví, knihoven, bibliofilském sběratelství atd.

Čtení slouží práci

Batismus a baťovská kulturní politika tedy přisuzovaly čtenářství důležitou roli. Čtenářství bylo cíleně a systematicky pěstováno už u dětí školního věku a dále aktivně podporováno u mládeže a dospělých. Baťovský systém totiž četbu chápal jako potenciálně mocný nástroj, jehož prostřednictvím mohlo docházet k soustavnému vzdělávání a seberozevoji baťovců směřujícím k tomu, aby byli stále lépe připraveni na jakýkoli úkol, který před ně jejich práce a podnik postaví. Četba „vhodných“ knih, tedy těch, které měly předávat jednoznačně pozitivní vzory a tím podporovat žádoucí baťovské vlastnosti jako optimismus, vytrvalost, odvahu či iniciativnost, v podstatě představovala jeden z prostředků kontinuální přípravy na onu nadcházející zářnou budoucnost plnou netušených možností. Ať už šlo o texty odborné, nebo beletristické. Předpokládaný prototypický čtenář ve zlínském pojetí byl čtenářem přímočaře naivním, u kterého se očekávalo, že nebude schopný číst s reflektivním odstupem, vnímat konstruovanost a fikčnost literárních děl. I proto texty musí jít čtenáři maximálně naproti a neočekávat od něj složité interpretační analýzy a syntézy. Literatura v sobě měla spojovat zábavu a poučení a jejím základním cílem nebyla estetická inovace nebo umělecká autonomie, ale služební funkce podřízená „vyšším“ zájmům průmyslové pracovní komunity, která se řídí baťovským étosem.

Tento text vychází z autorčiny zatím nepublikované disertace:

SVOBODOVÁ, Barbora, 2021. *Role literatury v systému meziválečného baťovského Zlína*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury.

Literatura

BAŤA, Jan Antonín, 1936. Význam a poslání literární práce. *Zlín. Časopis podnikavé práce*, 5(27), 1–2.

BAŤA, Jan Antonín, 2013. *Budujme stát pro 40 000 000 lidí*. Reprint 1. vyd. Krásná Lípa: Marek Belza. ISBN 978-80-87116-27-2.

BAŤA, Tomáš, 2016. *Úvahy a projevy*. Reprint 1. vyd. Praha: Omega. 978-80-7390-019-9.

Baťovy ceny za nejlepší díla literární a žurnalistická, 1936. *Zlín. Pondělník zlínského kraje*, 6(45), 6.

BOJANOVSKÁ, Aloisie, Cyril KOHOUTEK a Hedvika SEDLÁKOVÁ, 1934. *Základy čsl. literatury. Díl II. Dějiny literatury*. Zlín: Ředitelství pokusné diferencované školy měšťanské.

BOJANOVSKÁ, Aloisie, Cyril KOHOUTEK a Hedvika SEDLÁKOVÁ, 1936. *Pohledy do dějin čsl. literatury. Základy čsl. literatury, díl II*. Zlín: Ředitelství pokusné diferencované školy měšťanské.

BOJANOVSKÁ, Aloisie, Cyril KOHOUTEK a Hedvika SEDLÁKOVÁ, 1937. *Základy československé literatury. Díl I. Básnictví*. Praha: Státní nakladatelství.

BOJANOVSKÁ, Aloisie, Cyril KOHOUTEK a Hedvika SEDLÁKOVÁ, 1938. *Základy československé literatury. Díl II. Pohledy do dějin literatury*. Praha: Státní nakladatelství.

CEKOTA, Antonín, 1927. *Do nové práce*. 1. vyd. Zlín: T. & A. Baťa.

CEKOTA, Antonín, 2016. *Geniální podnikatel Tomáš Baťa*. 3. vyd. Zlín: Nadace Tomáše Bati. ISBN 978-80-905896-5-0.

Co četl Tomáš Baťa, 1932. *Národní osvobození*, (199), 3.

Company Towns of the Baťa Concern. History – Cases – Architecture, 2013. Eds. Ondřej Ševeček a Martin Jemelka. 1. vyd. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. ISBN 978-3-515-10376-3.

CHIKUGO, Koji, 1991. *Tomáš Baťa: The Czech Example of Welfare Capitalism*. Ph.D. thesis. Albany: State University of New York.

CULÍK-KONČITÍKOVÁ, Gabriela, 2015. *Podnikové vzdělávání Baťa*. 1. vyd. Zlín – Žilina: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně – Georg. ISBN 978-80-7454-516-0.

ČINČOVÁ, Yvona, 2006. Spolkový život ve Zlíně v období expanze firmy Baťa. *Národopisná revue*, **16**(3), 131–138. ISSN 0862-8351.

DOLESHAL, Zachary, 2012. *Life and death in the kingdom of shoes*. Zlín, Baťa and Czechoslovakia, 1923–1941. Ph.D. thesis. Austin: The University of Texas at Austin.

DOLEŽELOVÁ, Antonie, 2013. Baťa's Search for Social Reconciliation in the Changing World of Social Justice. In: *Company Towns of the Baťa Concern. History – Cases – Architecture*. Eds. Ondřej Ševeček a Martin Jemelka. 1. vyd. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 83–100. ISBN 978-3-515-10376-3.

ERDÉLY, Evžen, 2014. *Baťa švec, který dobyl světa*. 4. vyd. Praha: Omega. ISBN 978-80-7390-4.

FREY, Jaroslav, 1933. *Výzkum četby průmyslového dorostu*. 1. vyd. Hodonín: F. Landgráf.

HAVELKOVÁ, Lenka, 2005. Personální a sociální politika Baťova koncernu. *Acta musealia. Suplementa*, **5**(2), 1–75. ISSN 0323-2492.

HAVELKOVÁ, Lenka, 2007. *Reflexe batismu v literatuře a ve výpovědích pamětníků (podíl batismu na úspěchu Baťova koncernu)*. Rigorózní práce. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, Katedra historie.

HODÁČ, František Xaver, 2015. *Tomáš Baťa: život a práce hospodářského buditele*. 1. vyd. Zlín: Univerzita Tomáše Bati. ISBN 978-80-7454-524-5.

HORÁK, Oldřich, 1934. *První dvě léta Masarykovy pokusné obecné školy ve Zlíně*. 1. vyd. Zlín: Masarykova pokusná obecná škola.

JEMELKA, Martin a Ondřej ŠEVEČEK, 2016. *Tovární města Baťova koncernu. Evropská kapitola globální expanze*. 1. vyd. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2635-4.

KASPER, Tomáš a Dana KASPEROVÁ, 2020. „Nová škola“ v meziválečném Československu ve Zlíně. 1. vyd. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-3091-7.

KASPEROVÁ, Dana, 2014. *Výchova průmyslového člověka a firma Baťa v meziválečném Zlíně*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci. ISBN 978-80-7494-176-4.

KAŠPÁRKOVÁ, Svatava a kol., 2010. *Vliv sociálního programu Tomáše Bati a Jana Antonína Bati na vzdělanost zlínského regionu. Historická tradice a současnost*. 1. vyd. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-195-9.

KAŠPÁRKOVÁ, Svatava a kol., 2011. *Výchova školní a mimoškolní na pokusných reformních měšťanských školách a možnosti výchovného zhodnocení volného času ve Zlíně*. 1. vyd. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-218-5.

Knihovna mladých mužů, 1937. *Zlín. Sdělení zaměstnanců firmy Baťa*, 20(3), 5.

KOHOUTEK, Cyril, 1935. Jak učíme literatuře. *Zlín. Časopis spolupracovníků Baťa*, 17(3 a 5), 6 a 6.

KOMÁREK, Josef, Jiří ŠAMÁNEK a Karel TKÁČ, 1939. *Básnictví*. Zlín: Pokusná měšťanská škola.

KOUBA, Karel, 2007. Co to byl Baťovský Zlín? Město jako případ vysokého modernismu. In: *Tomáš Baťa: doba a společnost. Sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference pořádané ve dnech 30. listopadu – 1. prosince 2006*. Ed. Marek Tomašík. 1. vyd. Brno: Vírbus Unitis, 293–301. ISBN 978-80-903948-0-3.

KUSLOVÁ, Hana, 2008. Moudrý se učí od každého. *Zvuk Zlínského kraje: časopis pro kulturu a společenské dění, podzim–zima*, 50–53. ISSN 1214-0139.

Literární klub Baťovy školy práce, 1937. *Zlín. Pondělník zlínského kraje*, 7(3), 6.

MAREK, Martin, 2017. *Středoevropské aktivity Baťova koncernu za druhé světové války*. 1. vyd. Brno: Matice moravská. ISBN 978-80-87709-17-7.

MAREK, Martin a Vít STROBACH, 2010. Batismus, urychlená modernita a průkopníci práce. Personální politika Baťova koncernu a řízené přesuny zaměstnanců v letech 1938–1941. *Moderní dějiny*, 18(1), 103–153. ISSN 1210-6860.

MAREK, Martin a Vít STROBACH, 2011. Náš cíl – člověk, lidé, rodiny... Identita, disciplína a řád v baťovském koncernu. *Dějiny a současnost*, 8(10), 14–17. ISSN 0418-5129.

MAREK, Martin a Vít STROBACH, 2013. Identity, Discipline and Order in the Baťa Concern. In: *Company Towns of the Baťa Concern. History – Cases – Architecture*. Eds. Ondřej Ševeček a Martin Jemelka. 1. vyd. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 51–60. ISBN 978-3-515-10376-3.

MAREŠ, Petr, 2013. Sonda do kultury města – Zlín, modelové město modernity. *Sociologický časopis*, 49(5), 681–701. ISSN 0038-0288.

MAROSZOVÁ, Jana, 2019. *Dělník, šéf, člověk: Tomáš Baťa (1876–1932)*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomica. ISBN 978-80-245-2298-2.

Mladí lidé a kniha, 1934. *Zlín. Pondělník zlínského kraje*, 4(50), 5.

Nově založený „Klub přátel literatury a umění“..., 1926. *Sdělení zaměstnanců firmy T. & A. Baťa*, 9(23), 8.

PAGÁČ, Jaroslav, 1926. *Tomáš Baťa a 30 let jeho podnikatelské práce*. 1. vyd. Praha: Sfinx.

PÁNEK, Tomáš Antonín, 1934. *Živé dílo*. 1. vyd. Zlín: Tisk.

POKLUDA, Zdeněk, 1991. *Sedm století zlínských dějin*. 1. vyd. Zlín: Klub novinářů Zlín a Zlínské tiskárny, a. s.

POKLUDA, Zdeněk, 2012. *Baťovi muži*. 1. vyd. Zlín: Kovárna Viva. ISBN 978-80-260-3389-9.

POKLUDA, Zdeněk, 2014. *Baťa v kostce*. 2. vyd. Zlín: Kniha Zlín. ISBN 978-80-7473-170-9.

Pokusná škola ve Zlíně 1929–1930. Výroční zpráva, 1930. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

Pokusná škola ve Zlíně 1930–1931. Výroční zpráva, 1931. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

Pokusná škola měšťanská ve Zlíně 1931–1932. Rok 3, 1932. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

Pokusná škola měšťanská ve Zlíně 1932–1933. Rok 4, 1933. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

Pokusná škola měšťanská ve Zlíně 1933–1934. Rok 5, 1934. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

Pokusná škola měšťanská ve Zlíně 1934–1935. Rok 6, 1935. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

Pokusná škola měšťanská ve Zlíně 1935–1936. Rok 7, 1936. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

Pokusná škola měšťanská ve Zlíně 1936–1937. Rok 8, 1937. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

SALÁTOVÁ, Renáta, 2005. *Baťova knihovna ve Zlíně*. Bakalářská práce. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědná fakulta, Ústav bohemistiky a knihovnictví.

STEINFÜHRER, Annett, 2002. Stadt und Utopie. Das Experiment Zlín 1920–1938. *Bohemia*, 43(1), 33–73. ISSN 0523-8587.

SVOBODOVÁ, Barbora, 2021. *Role literatury v systému meziválečného baťovského Zlína*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury.

SZCZEPANIK, Petr, 2005. Mediální výstavba průmyslového města. Síť médií v Baťově Zlíně 30. let. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada filmologická*, 2(1), 23–66. ISSN 1214-0414.

ŠEVEČEK, Ludvík, 2009. Fenomén práce v kultuře Baťova Zlína. In: *Fenomén Baťa. Zlínská architektura 1910–1960*. Ed. Ladislava Horňáková. Zlín: Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, 221–238. ISBN 978-80-85052-77-0.

ŠEVEČEK, Ondřej, 2009. *Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*. 1. vyd. České Budějovice – Ostrava: Veduta – Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-86829-42-5.

ŠEVEČEK, Ondřej, 2013. The Case of Company Towns of the Baťa Concern. In: *Company Towns of the Baťa Concern. History – Cases – Architecture*. Eds. Ondřej Ševeček a Martin Jemelka. 1. vyd. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 15–47. ISBN 978-3-515-10376-3.

Tomasbata.org, 2021 [online]. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. [Cit. 10. 2. 2021]. Dostupné z: <http://tomasbata.org>.

ÚŠELA, Jan, 2014. *Batismus – ideologie účelnosti*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií.

VACKOVÁ, Barbora a Lucie GALČANOVÁ, 2009. The Project Zlín. Everyday Life in a Materialized Utopia. *Lidé města/Urban People*, 11(2), 311–337. ISSN 1212-811.

VALŮŠEK, David, 2007. Tomáš Baťa a tisk. In: *Tomáš Baťa: doba a společnost. Sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference pořádané ve dnech 30. listopadu – 1. prosince 2006*. Ed. Marek Tomašík. 1. vyd. Brno: Viribus Unitis, 274–281. ISBN 978-80-903948-0-3.

VAŇHARA, Josef, 1994. *Příběh jednoho muže a jednoho města*. 1. vyd. Zlín: vl. náklad. ISBN 80-238-0517-7.

Velká literární soutěž „Zlína“, 1933. *Zlín. Pondělník zlínského kraje*, 3(1), příl. 1.

VESELÝ, Vilém, 2016. *600 hesel Baťa*. 3. vyd. Zlín: Nadace Tomáše Bati. ISBN 978-80-905896-7-4.

VRÁNA, Stanislav, 1934. *Učebné metody*. 1. vyd. Brno: Dědictví Komenského.

VRÁNA, Stanislav, 1936. *Praxe na reformní škole měšťanské*. 1. vyd. Zlín: Tvořivá škola.

VRÁNA, Stanislav, 1939. *Deset let pokusné práce na měšťanských školách ve Zlíně 1929–1939*. 1. vyd. Zlín: Pokusná škola měšťanská.

VRÁNA, Stanislav, 1946. *Základy nové školy*. 1. vyd. Brno: Ústřední učitelství nakladatelství a knihkupectví.

VRÁNA, Stanislav a Jaroslav CÍSAŘ, 1939. *Deset let práce na pokusných školách měšťanských 1929–1939*. 1. vyd. Zlín: Masarykova pokusná škola měšťanská.

VRÁNA, Stanislav a Cyril KOHOUTEK, 1930. *Restrikce učiva a podstat učebního procesu*. 1. vyd. Zlín: Masarykova pokusná škola měšťanská.

Výzkumná infrastruktura. *Česká literární bibliografie*, 2021 [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR. [Cit. 15. 9. 2021]. Dostupné z: <https://clb.ucl.cas.cz/>.

Z dívčích internátů, 1932. *Zlín. Pondělník zlínského kraje*, 2(39), 4.

Nepublikované archivní prameny a interní tisky

Baťova škola práce – mladé ženy a Vyšší škola lidová mladých žen fy Baťa ve Zlíně. Moravský zemský archiv v Brně – pobočka Státní okresní archiv Zlín, Fond Baťa, Osobní oddělení II/5, inv. č. 176.

Odborná škola obuvnická Baťa, a. s. ve Zlíně, konferenční protokoly (1925–1927). Moravský zemský archiv v Brně – pobočka Státní okresní archiv Zlín, Fond Baťa, Osobní oddělení II/5, inv. č. 171.

Výběr a výchova průmyslového člověka: instrukční příručka (1938). 1. vyd. Zlín: Osobní oddělení, Baťa. Moravský zemský archiv v Brně – pobočka Státní okresní archiv Zlín, Fond Baťa, Osobní oddělení II/1, inv. č. 17.

Závodní odborná škola obuvnická fy T. & A. Baťa – organizační statut, vyučovací osnova. Moravský zemský archiv v Brně – pobočka Státní okresní archiv Zlín, Fond Baťa, Osobní oddělení II/5, inv. č. 170.

SVOBODOVÁ, Barbora. Číst jako baťovec: výchova čtenářů v baťovském Zlíně. *Knihovna: knihovnická revue*. 2022, 33(1), 71–85. ISSN 1801-3252.